

נתקבלו במערכת

אגודת ישראל. אגודת מאמרים הנוגעים בה. יוסף פונד. ירושלים, ראובן מס, תשפ"ב.
240 עמ'. (Rmass@barak.net.il)

ד"ר יוסף פונד הוא חוקר ותיק של ההיסטוריה של תנועת אגודת ישראל ומוסדותיה וענפיה. בספר זה הוא אסף תשעה ממאמריו שפורסמו בעבר בכתבי עת שונים הקשורים לראשית פעילות התנועה בארץ לפני השואה ואחריה. אחת המסקנות העולות מהם היא שהתקיימה בשנים האלו התקרבות איטית של התנועה הזו לציונות המאורגנת, שבאה לידי ביטוי למשל בעמדות מנהיגי אגודת ישראל ביחס לחשיבות העלייה לארץ, ביחס החיובי יחסית לעיר תל אביב, בירת 'הישוב החדש', בעיתונות התנועה, ואפילו בניסיונות של אגו"י לחסות תחת כנפי ההסתדרות הציונית, ניסיונות שלא צלחו מסיבות שונות. כמו כן מתוארת הפעילות העצמאית-יחסית של פועלי אגודת ישראל (פא"י) וצעירי אגודת ישראל (צא"י) בענייני המדינה שבדרך ובכלל, היבטים שונים הקשורים לפעילות כתבי העת והעיתונים (הרבים!) שהיו קשורים לאגודת ישראל ועוד, כאשר הכל מגובה במסמכים ובציטוטי פרוטוקולים ומכתבים ומאמרים בעיתונות והודעות רשמיות ועוד. מפתח מפורט ומועיל בסוף הספר מפנה לעניינים הרבים מאוד הנידונים בו.

אוסף כתבי הרב שמשון רפאל הירש. כרך ג' - אמיתת תורה שבעל פה. ירושלים, פלדהיים, תשפ"ב. עורך ראשי: שניאור שמואל (אליוט) באנדי. שכה עמ'.
(elliottbondi@gmail.com)

כתבים רבים הוציא לאור בחיינו הגאון הצדיק רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל, שהציל את יהדות גרמניה ושומרת המצוות בדור שבו נראה היה שהכל אבוד, ושקיימת ביהדות גרמניה רק דרך חד כיוונית המובילה לעזיבה הדרגתית של הקשר לתורה עד להתבוללות גמורה ח"ו. חלק מכתבים אלו התפרסמו ב'ירחון' 'ישורון', וכמה מהם היו תגובות תורניות-ספרותיות לספרים שיצאו לאור וסיכנו, לדעת הרש"ה, את האמונה היהודית. הראשון הוא ספר ההיסטוריה של הנריך צבי גרץ, שבצעירותו היה תלמיד של רש"ה, שבכרך הרביעי שלו ניסה להוכיח שהתורה שבעל פה היא למעשה התפתחות אנושית-טבעית של התורה שבכתב, ושגם רוב ההלכות דאורייתא הן בעצם דברי חכמים, כאשר המסקנה ברורה - מה שהיה הוא שיהיה, המסורת ההלכתית שברירית, ולחכמי ישראל הכוח לשנותה גם בימינו. הרב הירש הקדיש לתגובתו זמן ומאמץ, וכתב סדרת מאמרים שסותרת ודוחה את דבריו של גרץ. בהמשך יצא לאור ספרו המחקרי של זכריה פראנקל שהיה ראש בית המדרש לרבנים הליברלי (אמנם לא רפורמי) בברסלאו 'דרכי המשנה', ובו גם הוא בדרכו מגמגם כשהוא מסביר את משמעות האמונה ב'תורה מן השמים'. נגדו, ונגד החכם ש"ר - שלמה יהודה רפופרט - שהיה אז רבה של פראג וגיבה את פראנקל, כתב הרב הירש סדרת תגובות (גם סב-סבי רבי שלמה זאב קליין זצ"ל אב"ד קולמר שבצרפת הדפיס נגדם באותם ימים את הקונטרסים 'מפני קושט' ו'והאמת והשלום אהבו'). כל הדברים החשובים האלו תורגמו ונערכו ע"י צוות מומחים

ביוזמת הקרן לזכרו של הרב יוסף ברויאר זצ"ל, רבה של הקהילה הייקית בניו יורק ונכדו של הרב הירש (דרך אגב, בשלושה גיליונות של 'המעין' של שנת תשס"א [כרך מא גיל' ב-ד] נדפס כבר תרגום חלקי של דברי רשר"ה נגד גרץ הנ"ל). למרות שבימינו שדה המערכה בין שלומי אמוני ישראל ופורצי גדרות ההלכה אינו שם - קיימת חשיבות רבה להצגת הדברים החשובים והכנים האלו לפני קוראי לשון הקודש, בין השאר מפני שיודעי דבר טוענים שאפילו מביני הגרמנית היום מתקשים להבין את השפה הספרותית המליצית שבה כתב רשר"ה את דבריו לפני מאה וחמישים שנה...

אור נערב. רבי משה קורדובירו. מנוקד מפוסק ומחולק לימי החודש עם ביאור 'אור חי', מאת הרב אוריאל חיים מועטי. 224 עמ'. בית אל, תשפ"ב. (urielm7263@gmail.com)

חם לבו של הרב מועטי, מריבץ תורה ביישוב בית אל ומוהל מומחה, לקרב את לימוד תורת הנסתר לליבותיהם של בני התורה. לפיכך ערך וסידר מחדש את החיבור הקטן שכתב לפני 500 שנה רמ"ק הידוע בעל 'פרדס רימונים' ושאר ספרים, חיבור שהוא מבוא לכניסה לעולם לימוד הקבלה, המעודד את הלומדים לחוש שגם לימוד זה הוא חלק מהתורה הקדושה. הרב מועטי הוסיף מבואות לכל עניין וביאור עניינים והדגשות ופיסוק וקיטוע וניקוד, וגם צירף לספר את ההקדמה הנפלאה של הרב חרל"פ זצ"ל למהדורה של ספר 'אור נערב' שהרב חסידה ביקש להוציא לאור בשנת תרצ"ט ולא עלה בידו. יישר כוח על היוזמה, ועל התוצר המוגמר המכובד מלגו ומלבר.

"אמרו חכמים". שיחות של משא ומתן הלכתי במשנה. רבקה שמש-ריסקין. ירושלים, האקדמיה ללשון העברית, תשפ"ב. יז+200 עמ'. (Rivka.Shemesh@biu.ac.il)

הספר "אמרו חכמים" עוסק בניתוח של לשון חכמי המשנה במשאים-ומתנים ההלכתיים ביניהם המובאים במשניות. המחברת, גיסי פרופ' שמש-ריסקין מהמחלקה ללשון עברית בבר אילן, אחרי שנים רבות של עיון ומחקר בדרכי ההבעה של קדמונינו, ליקטה כמאתיים 'שיחות הלכתיות' שנערכו בין חכמי המשנה, והיא בוחנת אותן מכמה היבטים: חקר השיח - כמו למשל דרך פתיחת הדיון וסיומו, הפרגמטיקה - פעולות הדיבור השונות כפי שהן מתוארות בשיח ההלכתי שבין החכמים, ניתוח השיחה - מהלכי הטיעונים וכד', ולבסוף הדרכים הֶטְרוֹרִיִּית שבהם משתמשים החכמים כדי לשכנע את בני שיחם - שימוש בקל וחומר, בחזרות, בהדגשות מסוגים שונים ועוד. לדעתה דווקא בעקבות הניתוח הזה מתאים יותר להמשיך את הדיון והמחקר בלשונם של חכמי המשנה, ולבדוק את אוצר המילים שלהם ואת סגנונם. מדובר אם כן לא במחקר לשוני 'טהור' - אלא באיחון דרכי ההבעה השונות ואפילו מערכות היחסים האישיות שבין המתדיינים במקורות השונים שנבדקו, צדדים שכמעט שלא נחקרו עד היום. הספר יכול לתת בסיס להשוואה בין סגנון המשנה לסגנונם של חיבורים אחרים בספרות חז"ל, כמו התוספתא למשל.

בינה לעיתים. עיון בהיסטוריה ובזהות יהודית. מתקופת האנוסים ועד המהפכה הצרפתית. הרב זאב סולטנוביץ'. ברכה, מכון הר ברכה, תשפ"ב. 287 עמ'.
(sefer@yhb.org.il)

זהו הכרך השלישי, ולא האחרון, של הסדרה הנפלאה 'בינה לעיתים' מאת הרב סולטנוביץ'. סדרת השיעורים בעל-פה שהועברה לפני תלמידים מקשיבים בישיבת הר ברכה הפכה לספר היסטוריה יהודי-מדעי-חינוכי יוצא מן הכלל, שאין בו מן הכבדות של ספרות מדעית - אבל גם לא את ההפשטה המטשטשת של ספר חינוכי שאינו היסטורי-מקצועי, והוא שילוב מיוחד-במינו של תיאור היסטורי-מדעי המסופר מן הזווית התורנית. כך זה מתאר 300 שנים עמוסות וגורליות בתולדות עם ישראל, מגירוש ספרד ועד תקופת ההשכלה. מדובר אם כן על ראשית תקופת ה'אחרונים', כאשר העולם כולו משתנה לחלוטין, ועם ישראל עובר מהפכה אחר מהפכה. בט"ז פרקים דן המחבר בתופעת האנוסים ובהשפעתה הגלויה והסמויה על היהדות, בהתחדשות הישוב היהודי בארץ ישראל, בתחילת תקופת הרנסנס והשפעתה על היהדות, בפרעות ת"ח-ת"ט, בתנועת השבתאות והמשבר שגרמה בעם ישראל, ב'נאורות' ובהשכלה, בקולוניאליזם ובייסוד ארצות הברית, במהפכה הצרפתית ובהשפעתה על העולם ועל עם ישראל, הכל מתואר בדרך מאוזנת ומדויקת ומאירת עיניים, מועט המחזיק את המרובה. את הפרקים הטעונים שיעסקו בתנועת החסידות והמאבק נגדה והשפעתה על העולם היהודי השאיר המחבר לכרך הבא. נקודה אחת מעניינת: המחבר מתאר עד כמה השפיעו האנוסים שחזרו ליהדות על תופעות מסוימות שאירעו בדורות ההם. לדעתו הכמיהה לגאולה, שבאה לידי ביטוי מעשי בחיזוק היישוב היהודי בארץ הקודש ובהדגשת מימד זה ביהדות הרבה מעבר למקומו בדורות הקודמים, וכן הביקורתיות על מוסדות וסמכויות, והאינדיווידואליזם בחיי החומר והרוח שהשפיעו לטובה ולרעה על קהילות ישראל, הם תוצאות ישירות של המתח העצום שהשתחרר אצל אלפי האנוסים שחזרו באותו דור לכור מחצבתם, והשפעתה החיובית והשליילית של ה'חזרה בתשובה' הזו הורגשה במשך דורות.

במערכה הציבורית. מתוך העיתונות. קטעי ראיונות ומאמרים מתוך פגישות עיתונאים עם רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל ראש ישיבת מרכז הרב. בעריכת הרב יוסף ברמסון זצ"ל. מהדורה חדשה מתוקנת. בית אל, מאבני המקום, תשפ"ב. 351 עמ'.
(info@dshir.co.il)

ל"ו שנים המתין הרב יוסף ברמסון זצ"ל, מתלמידי המובהקים של הרצ"ה שנפטר לאחרונה, למהדורה החדשה והמתוקנת והמורחבת של הספר שהוציא לאור בזמנו, והוא עוד זכה להשתתף בהכנות האחרונות להדפסתה אבל לא לראותה בעיניו. ספר זה משלים את הספרים האחרים שעוסקים בפעילויות הציבוריות של הרצ"ה, כמו 'ארץ צבי' על המאבק על שלמות הארץ ועוד. הוא מציג ל"ד כתבות שהתפרסמו בעיתונים מובילים שכללו ראיונות עם רצ"ה, וכן כמה מאמרים שכתב הרצ"ה לעיתונות, עם תוספות והשלמות ותיקונים. כשלושים שנה, מאז שיצא רצ"ה מאלמוניות כמעט מוחלטת כמה שנים לאחר הקמת המדינה, ועד פטירתו בשנת תשמ"ב, הוביל הרצ"ה את הציבור הדתי-לאומי והשפיע עמוקות

על המהלכים החינוכיים והלאומיים והמדיניים בארץ, והכתבות הרבות עליו והראיונות עמו מציגים את דרכו ואת דמותו מהיבטים שונים, ומאירים את העיניים. מפתחות מפורטים ונספחים ותמונות רבות משלימים ספר חשוב זה.

בְּקִרְבָּךְ קְדוֹשׁ. ניתוחי קיצור קיבה בהלכה. עובדיה זכאי. ירושלים, תשפ"ב. 350 עמ'.
(052-7137926)

הרב זכאי, ראש כולל בירושלים, נאלץ לעבור מסיבה רפואית ניתוח קיצור קיבה. כמנהג תלמידי חכמים הוא בדק וחקר ועיין ושאל על כל פרט שהיה קשור לניתוח לפניו ולאחריו. הוא פותח בבירור ההיתר להיכנס לסכנת הניתוח כאשר תאורטית ניתן לדחות את הטיפול המשמעותי הזה עוד ועוד, מברר אם קיימת העדפה הלכתית לסוג הניתוח כאשר קיימות כמה אלטרנטיבות - מעקף רגיל, מעקף שרוול, מיני מעקף, טבעת ועוד, כאשר כל הפרטים העובדתיים והרפואיים מתוארים בהרחבה מפי ספרים ומפי רופאים, ואין צריך לומר שהנקודות ההלכתיות האחרות נכתבות בבירור ובפירוט תוך התייעצות עם כמה תלמידי חכמים ואמירת הדברים בשמם. קמ"ו סימנים בספר מחולקים לט"ז פרקים, מהפרק הראשון שעוסק בעניינים הנוגעים להלכות לפני קיום הניתוח, כמו למשל השאלה אם מותר לבחור שמתקשה למצוא שידוך בגלל משקלו העודף לעשות את הניתוח הזה רק כדי למצוא אשה, כאשר עצם ההשמנה לא מפריעה לו, או אם מותר למי שנמצא במשקל גבולי, ולכן קופת החולים שלו אינה מאשרת לו את המימון לניתוח, לאכול כמויות גדולות במשך תקופה מסוימת כדי להוסיף משקל ולעבור את הגבול ולקבל את המימון. בהמשך נמצא פרק בן ח"י סימנים העוסק בשאלות בענייני ברכות, כמו למשל האם מי שבעקבות הניתוח מרגיש הרגשת שובע אחרי אכילת פת בכמות של פחות מכזית חייב לברך, פרקים נרחבים העוסקים בהלכות שבת וחג וצומות בעקבות הניתוח ובשנים שלאחריו, פרק בענייני נשים - האם הסיכות שנמצאות בחלל הגוף מהוות חציצה בטבילה, האם אחד מבני הזוג יכול למנוע מבן זוגו לעשות את הניתוח הזה, האם בחור או בחורה שעברו ניתוח זה והירזו מאוד צריכים לספר לקראת השידוך על עברם ה'כבד' ועל הניתוח שעברו, ועוד ועוד. הספר מסתיים בדברי אגדה בעניינים הקשורים לנושא הגוף והתזונה, ובנספח רפואי רחב. המחבר מדגיש שהמגוון הרחב של הטיפולים והניתוחים וההבדלים הגופניים והרגשיים בין אדם לאדם מחייבים לקבל יעוץ פרטני בכל מקרה מעשי. יישר כוחו של המחבר ששיתף את כל ישראל בבירורו ותובנותיו בנושא אקטואלי זה.

גידולי תרומה. רבנו עזריה פיג'ו. פירוש לספר התרומות. שער מ"ה - שמיטת כספים ופרוזבול. בתוספת תשובות המחבר. יוצא לאור מחדש עם הגהות ותיקונים וציונים ומפתחות וליקוטים ע"י מרדכי פיג'ו. זע+עח+יסג עמ'. (yhmotty@gmail.com)
ספר התרומות לרבנו שמואל הסרדי תלמיד הרמב"ן (להבדילו מספר התרומה לרבי ברוך ב"ר יצחק הצרפתי הקדום לו) הוא אחד המקורות החשובים בכתבי הראשונים לדיני הממונות השונים, ומצוטט תדיר. רבי עזריה פיג'ו, מרבני איטליה לפני כארבע מאות שנה, כתב פירוש

רחב על הספר שכולל גם בירורים בסוגיות הגמרא הרלוונטיות ובדברי הראשונים האחרים (בעיקר הרמב"ם והטור) ובדעת מרן בכס"מ ובבית יוסף ובשו"ע, וכבר דורות רבים הלימוד בספר התרומות כולל כמובן-מאליו גם לימוד דברי בעל גידולי תרומה עמו. הרב מוטי פיג'ו, אברך בישיבת הר המור ומצאצאי המחבר, עוסק כבר שנים בהכנת מהדורה חדשה ומתוקנת של ספר גידולי תרומה, ולקראת שנת השמיטה ייחד את מאמציו בשער מ"ה שעוסק בכל ענייני מצות שמיטת כספים, ואותו הוא מציג כאן לפני ציבור הלומדים. אמנם מכון ירושלים הוציא לאור מהדורה מתוקנת של ספר התרומות עם גידולי תרומה בשנת תשמ"ה, אך המהדיר הרב אריה גולדשמידט מעיד שאת עיקר המאמץ השקיע בספר התרומות עצמו, כך שמקום הניח לרב פיג'ו להוציא מהדורה משופרת של 'גידולי תרומה', כאשר הוא משתמש כבסיס בספר התרומות מהדורת מכון ירושלים ברשותם האדיבה. כמו כן צירף לספר שש תשובות, חלקן ארוכות מאוד, של בעל גידולי תרומה, שנדפסו בספרי רבני דורו, מפני שלא זכינו שתשובותיו שהכין לדפוס יצאו לאור עולם. כאמור זהו 'פרומו', חלק קטן מהמהדורה החדשה והמתוקנת של ספר גידולי תרומה שמכין לנו הרב מוטי פיג'ו, שתהיה בה תועלת גדולה ללומדים.

דפוס ראשון. מהדורת התלמוד הירושלמי ונציה רפ"ג וראשית הדפוס העברי. יעקב

צ' מאיר. ירושלים, מאגנס, תשפ"ב. 265 עמ'. (02-6586659)

אצל מביני דבר הביטוי 'על פי דפוס ראשון' הוא ביטוי של כבוד. הוא מבטא בדרך כלל שיש בסיס איתן לנוסח הספר בו עוסקים, שהוא עוקף 'מלמעלה' את כל שינויי הנוסח והשיבושים שנכנסו לספר בשוגג ובמזיד במשך השנים, ושהוא מקרב את הקורא והלומד לנוסח המקורי שיצא מידי המחבר. אולם לפעמים אנו שוכחים שהדפוס הראשון הזה הוא עצמו צאצא של כתב יד או כתבי יד שלא תמיד מר בר רב אשי חתום עליהם, כך שגם עדות נוסח של דפוס ראשון צריכה לפעמים עָרַב לאמינותה. הדפוסים הראשונים של ספרי היסוד של התורה שבעל פה ומפרשיה ושל הפוסקים הראשונים נוצרו בדרך כלל בעידן ראשית הדפוס לפני כחמש מאות שנה, עידן ששינה לחלוטין את דרכי העברת הידע ואת צורת המבט על השתלשלות המסורת ודרכי הפסיקה. המחבר, היסטוריון של הספר העברי ומחבר ספרים ומאמרים רבים בענייני יהדות ומחקרי ספר, מרחיב מאוד את היריעה, הוא בונה סביב לתיאור הדפסת הדפוס הראשון של הירושלמי, שהוא המקור לכל מסכתות הירושלמי הקיימות עד היום, מחקר נפלא שמציג את המעבר מעידן כתבי היד לעידן הדפוס בישראל וגם באומות העולם, כשהוא מתמקד בוונציה העיר הגדולה לדפוס העברי וגם הלועזי, מתאר את דרכי ההעתקה וההגהה וההכנה לדפוס וההדפסה בתקופה ההיא, ומסביר את המשמעות האדירה שהיו לכל אלו גם על הספרים שנדפסו אז וגם על התרבות היהודית בכלל. הדפוס הראשון של הירושלמי מיוחד בכך שכתה"י המקורי ממנו הוא הודפס נמצא לפנינו, הוא כת"י ליידין המפורסם, שלמעשה הוא כאמור המקור הכמעט בלעדי לנוסח הירושלמי 'שלנו'. על גבי כת"י זה נמצאים עד היום הערות המדפיסים וכתמי הדין מבית הדפוס, כך שביד אחת אנו מחזיקים בדפוס הראשון וביד השניה במקור הבלעדי ממנו הועתק, ולא נותר אלא להשוות ולבחון ולראות מה אירע בדיוק

לנוסח הירושלמי במעבר שבין כתיב ל"דפוס הראשון. זהו ספר שמתמצת את עבודת הדוקטור הנרחבת של יעקב צ' מאיר בנושא הזה, והוא חשוב ומרתק, כמעט הייתי אומר שמדובר על ספר חובה לכל העוסקים בתחום ההדרת ספרי הקדמונים ורוצים להבין באופן מעמיק את התהליכים שעברו הספרים מתקופת כתיב היד לעידן הדפוס. בעוד כמה דורות ייערכו מסתמא מחקרים מקבילים שיתארו את המעבר מעידן הדפוס לעידן הדיגיטלי, ועוד מועד לחזון...

ה' שָׁמָה. שיעורים בספר יחזקאל. דוד הלל וינר. עכו, תשפ"א. שני כרכים.
(04-9913243)

ספר יחזקאל הוא ספר קשה ללימוד. הוא כולל תוכחות רבות על התנהגותו של עם ישראל בעבר, לפני חורבן הבית הראשון, וגם נבואות והדרכות לתקופת הגלות. הרב וינר, ר"מ בישיבת ההסדר בעכו, מסביר שתוכחותיו של יחזקאל מהוות למעשה הסבר רוחני לחורבן, והן מבטלות את הדעה שהייתה נפוצה בעם שה' נטש את עמו. יחזקאל מדגיש שעם ישראל הריחיק כביכול את השכינה ממנו במעשיו לפני החורבן, אך עתה בגלות הקב"ה מלווה את עם ישראל, אם כי הליווי הזה הוא חלקי - ללא מקדש וללא מלכות. יחזקאל יורד בספרו לפרטי הלכה שעד אז היו תורה שבעל-פה, ולפרטי הנהגה שאינם מצויים בנבואות הנביאים הקודמים, ומדריך את עם ישראל בשילוב של נבואה וחוכמה כדי להקל עליו לשרוד את תקופת הגלות, ולהגיע לתקופת הגאולה מוכנים ומחוזקים. הספר 'ה' שמה' מבוסס על שיעורים שהעביר הרב וינר בישיבתו ובמקומות אחרים, והוא משלב בין הכללים לפרטים, בין הרוח הגבוהה לבין יישומה בחיי המעשה. המחבר משווה בספר בין דברי הנביא יחזקאל בפרקים שונים, מדייק בלשון ובסגנון, מצרף מדרשי חז"ל ופירושי ראשונים לדקדוקים היסטוריים ובלשניים, עד שדברי ספר יחזקאל מאירים ובהירים. הרב וינר מקדיש תשומת לב רבה לחלוקת הספר לנושאים ולתקופות, כאשר כמעט כל פרק מתחיל בהסבר תכניו וסידרו, ובהמשך מובהר כל עניין קשה לשונית ועניינית. תועלת רבה תהיה בספר זה להבנה ולהפנמה של דברי הנביא הגדול יחזקאל, שנבואות הנחמה שלו מתגשמות עתה ממש מול עינינו. כך בפרק מז, לקראת סוף הספר, מנבא הנביא יחזקאל על מים שישטפו מירושלים ויגיעו לים המלח ויהפכו אותו למקום מלא צמחייה ודגה, כאשר הכוונה היא שהשפע שִׁצַא מהמקדש לא יהיה מנוגד להצלחה הטבעית של העם והארץ אלא חלק ממנו. המחבר מזכיר בהערה את דברי הרמב"ם בראש הפרק האחרון בהלכות מלכים, שהניסים שיקרו בימי הגאולה והמשיח המתוארים בדברי הנביאים הם משלים הרומזים בד בבד לעולם רוחני מתוקן וגם לעולם גשמי מיטב. שנוכה ונחיה ונראה. הערה אחת: יש לקוות שבמהדורה הבאה שבוודאי תצא לאור העימוד של הספר יהיה מקצועי יותר, והמפתח בסופו מפורט יותר, כראוי לספר חשוב זה.

הדור הבא. אורי כהן. ישראל, בין אדם למכשיר, תשפ"ב. 284 עמ'.
(ori15cohen@gmail.com)

לפני ארבע שנים פרסם המחבר, ר"מ בישיבת ההסדר בגבעת אולגה ובוגר ישיבת הר המור, את ספרו 'כלים ביד כלינו', ובו הסבר מעמיק על השפעת אמצעי התקשורת המודרניים על

חיי צעירים ומבוגרים בדורנו. הרעיון המרכזי בספר היה שלא רק שקיימים תכנים בעייתיים במכשירים האלקטרוניים החדשים שניתן בקלות-יחסית 'ליפול' עליהם ואף להתמכר להם, אלא שעצם השימוש התדיר בכלי התקשורת האלו משנה את אורח החיים ואפילו את המנטליות של רבים מהמשתמשים בהם. הספר עורר בזמנו התעניינות רבה. ספר חדש זה, 'הדור הבא', החל את דרכו כתקציר נגיש וקריא של הספר הראשון, אך במהלך הכתיבה הוא התמלא בתוכן עצמי עד שפנים חדשות באו לכאן. קיימת בו הדגשה על עצות והנחיות-מעשיות לאלו שחיים לצד הכלים האלקטרוניים המועילים והמסוכנים האלו, והוא כולל ליקוט של תובנות מספרים ומאמרים, ומתוך תגובות והערות של רבנים ותלמידים, צעירים ומבוגרים, גברים ונשים, שהעידו על ההתמודדות שלהם עם המסכים שבידיהם ועל מה שניתן לעשות בנושא. פרק אחר פרק עובר המחבר על כל ההיבטים של השימוש בפלאפונים חכמים בימינו, ולעיתים גם מגזים קמעא כדי לעורר את הקוראים. כך למשל הוא משווה בין הטלוויזיה, שכבר לפני חמישים שנה הביעו חוקרים ואנשי הגות את החשש שהיא תביא לקץ התרבות האנושית, לבין המהפכה החדשה של האיפונים שהיא לדעתו המשך הדהירה במורד החלקלק והמסוכן הזה. אולם לכאורה מעשה לסתור: הטלוויזיה עם כל מגרעותיה ונזקיה לא הביאה לקץ התרבות האנושית, ואיך אפשר אם כן להביא ממנה ראייה שמכשירי התקשורת האלקטרוניים החדשים באמת יביאו לסוף העולם? הדברים בספר חשובים ונכונים ומחזקים, והלוואי שייכנסו לאוזני מי שהם מיועדים אליהם, אך לעיתים נראה שמרוב התלהבותו מהנושא החשוב ומהמסר הצודק מטה המחבר את הדברים באופן קיצוני לצד אחד, מה שמוריד מאמינותם. הפרקים החשובים בספר הזה הם הפרקים האחרונים שעוסקים בתולדות התפתחות הסמארטפונים ושימושיהם בט"ו השנים האחרונות, ובהמלצות מעשיות לחיים בלעדיהם ולצידם. יהי רצון שהציבור יפיק תועלת מהספר החשוב הזה.

העולה בהר - הרב אהרן ליכטנשטיין, נעם ושירה ונגרבור. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב, 56 עמ'. (info@dshir.co.il)

זהו כרך נוסף בסדרה 'גדולי האומה לילדי ישראל' הכוללת כבר כעשרים ספרים. לא מדובר על ספר קומיקס שכל עלילתו מצוירת, אלא על טקסט מלווה בציורים יפים של שמולי לנדסמן, המאירים וממחישים את הכתוב. בספר מתוארים חיי ודמותו של מורי הרב ליכטנשטיין זצ"ל מאז שנולד לזוג פליטים ממזרח אירופה בצרפת של לפני השואה, דרך בריחתם והשתקעותם בארה"ב, דבקותו בתורה של הנער אהרן המוכשר והמתמיד עד שהפך לבחיר תלמידיו ואחר כך לחתנו של הרב סלוביצ'ק זצ"ל, החלטתו המפתיעה לעלות ארצה מעט אחרי מלחמת ששת הימים למרות שעתיד תורני מזהיר היה מובטח לו במקומו, שילובו בראשות ישיבת הר עציון הנבנית והולכת, דרכי הנהגתו ולימודיו כראש ישיבה נערץ, יחסיו המיוחדים-במינם עם חברו הרב עמיטל, מידותיו הנאצלות, דקדוקו במצוות, כיבוד ההורים היוצא מן הכלל שלו, ועוד ועוד, הכל נכתב ומצויר באופן נוגע ללב, מרגש וחכם, ובלי סופרלטיבים וגוזמאות, לפחות לא בסיפורים שכבר הכרתי - והם רוב הסיפורים הכלולים בספר. סיפור שלא הכרתי הוא שתלמיד אחד שאל אותו פעם איזה ספר יחיד הוא היה לוקח עמו לאי בודד, והרב השיב

בלי היסוס: פירוש הרמב"ן על התורה - אבל אני יכול לאשר שהערצתו לרמב"ן, 'אביהם של ישראל', ובעיקר לפירושו על התורה, הייתה מעל ומעבר. אדם גדול בענקים, וספר ילדים שמכבד את דמותו. תנצב"ה.

זהבה ודג הזה.ב. אלירן ביתן. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב. 30 עמ'.
(info@dshir.co.il)

אלירן ביתן, איש חיל רב פעלים, החליט לצרף את כישורו הספרותי ואת אהבתו לילדים לפעילויותיו הרבות בעסקי ציבור, וחיבר ספר ילדים נפלא, שמרכיב על סיפור מקסים ומרגש ומלא מסרים חינוכיים וערכיים גם את עיקרי כללי הזהירות בדרכים. דג הזהב מלמד את זהבה בעלת לב הזהב והדמיון השופע מה לעשות ומה לא לעשות כאשר רוכבים על אופניים לבד או עם חברות, ואיך להגיע מנצחת-באמת לקו הסיום במרוץ הגדול. הציורים החינניים הרבים שמלווים את הספר ממלאים את תפקידם באמונה. יוצא מן הכלל.

חבל נחלתו. מאמרים ותשובות בדיני תורה. חלק עשרים ושישה. יעקב הלוי אפשטיין.
שומריה, תשפ"ב. 304 עמ'. (emuna54@017.net.il)

כרך נוסף בסדרת 'חבל נחלתו', ובו ס"ב תשובות וביורוי הלכה. ס' ינוגע ישירות למחבר - הוא מברר בו האם מברכים שהחיינו על קבלת פרס, מפני שלפני כמה חודשים זכה הרב אפשטיין בפרס כץ היוקרתי כהוקרה על חלקו בחיבור החיים המודרניים להלכה במאמריו ובספריו ובפעילותו רבת השנים ב'מכון התורה והארץ'. מסקנתו: כאשר מודיעים לאדם שהוא זכה בפרס הוא חייב לברך 'שהחיינו' כעל כל בשורה טובה, ובהמשך כאשר מעבירים לו את סכום הפרס הוא צריך לברך 'הטוב והמיטיב', שהרי יהנו מהסכום הזה גם אשתו ובני ביתו. לפני כן בס' ב הוא עוסק בכונה שצריך לכוון בימינו בברכת המינים, ומסקנתו שיש לכוון באופן כללי שה' יפגע באויבי ישראל. מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א מוסיף הערה שבה הוא מציין שבחלק גדול מהסידורים הנוסח של ברכת המינים שובש ע"י צנזורה פנימית או חיצונית, והוא מדגיש את הסכנה הרוחנית שעדיין קיימת מהמינות=הנצרות שטוענת שהיא כביכול ממשיכה את היהדות המקורית, אך מציירת את עצמה כמוסרית והומנית יותר ממנה. אולם גם המחבר וגם הגר"י אריאל לא הורו לצערי שיש לברך את הברכה הזו לפי נוסחה המקורי המצוי בסידורים הישנים, והוא: 'למשומדים אל תהי תקוה וכל המינים כרגע יאבדו וכל אויבך מהרה יכרתו ומלכות זדון תעקר ותשבר ותמגר ותכניע במהרה בימינו'. לענ"ד אין שום סיבה להמשיך ולהיכנע' לנוסח המצונזר, וכמו שזכינו למשל שהמשפט 'שהם משתחוים להבל וריק ומתפללים אל אל לא יושיע' בתפילת 'עלינו לשבח' הוחזר בשנים האחרונות לכל הסידורים - כך צריך לקרות גם לנוסח הנכון של ברכת המינים. בס' ה המחבר דן בדין מפורש בשו"ע שהרבה כהנים אינם מקפידים עליו, והוא שבזמן ברכת כהנים ידיהם יהיו מושטות בגובה כתפיהם. מי שיציץ פעם בזמן ברכת כהנים בידיהם של הכהנים המכוסות בטלית יראה שרבים מהם משום-מה מגביהים את ידיהם הרבה יותר מגובה כתפיהם, ואין לכך הצדקה, אלא אם כן מדובר על כהן שנוהג בכל דבריו במנהגי מקובלים שחלקם אכן

הכריעו שידי הכהנים תהיינה בגובה ראשיהם דווקא. בסי' נו דן המחבר בשאלה שהתעוררה עם חידוש היישוב היהודי בארץ ישראל לפני למעלה ממאה שנה, איך להתייחס בדורנו לאיסור שגזרו חז"ל בחומרה רבה שלא לגדל בהמה דקה בארץ ישראל. אחרי שהוא מביא דעות לכאן ולכאן הוא מצטט את התקנות של המושבה פתח תקווה שנתקנו עם היוסדה על פי דעתו של מהרי"ל דיסקין זצ"ל: 'קיבלנו בדרך תקנה לוותר איש לאחיו, והרשות נתונה לכל אחד לגדל כבשים ולא עיזים'... סימן שלדעתו האיסור קיים בזמן הזה, ורק מחילה הדדית עשויה להתיר אותו. למסקנה קובע הרב אפשטיין שבימינו אין לאיסור על מה לחול, מפני שאלו שמגדלים בהמות דקות חייבים על פי החוק לרעות אותן דווקא במקומות ובזמנים מסוימים או להאביס אותן בדירים פרטיים אחרת הם יענשו, כך שאין חשש לנזק מבהמות אלו יותר מכל נזק אחר, ולא על מציאות כזו גזרו חז"ל. ברכות לרב אפשטיין על קבלת פרס כץ לשנת תשפ"ב כנ"ל, ואיחולי הצלחה בהמשך דרכו התורנית.

ים ודרום ירשה. גבולי ארץ ישראל הנאמרים בתורה, תחום עבר הירדן ודין הערבה, גבולי עמי הכנעני שניתנו לאברהם, ותחום עולי בבל. ביאורים ועיונים, בצירוף מפות ותרשימים ונספחים. בנימין ברוך קרלנשטיין, מודיעין עילית, תשפ"ב. 15+תקלה+119 עמ' (gvulot5782@gmail.com)

ר' בנימין קרלנשטיין שליט"א עמל לברר באופן יסודי את סוגיית גבולות ארץ ישראל על כל משמעויותיה, מקצוע שרבים כבר כתבו עליו והעלו בו השערות למכביר, אך עדיין נשאר בו כר נרחב לביירוים וחיידושים. הרב קרלנשטיין פורש כשמלה בספר זה את גבולות ארץ כנען המצומצמת לרוחותיה (גבולות פרשת מסעי) שגובלים את עיקרה של ארץ ישראל המקודשת, את גבולות כיבושי משה ויהושע בפועל, ואת גבולות ההבטחה 'מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר ועד הנהר' ואת גבולות תקופת בית שני שבהם מחויבים היום במצוות התלויות בארץ, והפליא לשלב מפות טופוגרפיות מרהיבות-עין להמחשה מיטבית. בספר משולבים ביאורים במרחבי המקרא והתלמודים בסוגיות העוסקות בתיאור הגבול, ודין בסוגיות שונות הקשורות לנושא, כמו מה הוא איסור היציאה מן הארץ, ומה היא קדושת הארץ לחלקיה השונים. הוא מאריך בביאור השיטות השונות בגבול הדרומי של הארץ שעד אליו נוהגות בזמן הזה המצוות התלויות בארץ, ויש בקביעתם נפקא-מינה עצומה בעיקר להלכות שמיטה - מדרום לגבול הדרומי אין בפירות והירקות לא איסור עבודה ולא קדושת שביעית והם כשרים בהידור גם בלי היתר מכירה, וגם בשאר שנים אין בהם חובת הפרשת תרומות ומעשרות. נושא מרכזי בספר הוא קביעת גבול הצפון של ארץ כנען ומקומה של העיר העתיקה אנטיוכיה, כאשר לממעטים בשטחה של הארץ עובר הגבול אי-שם באמצע לבנון (עי' לעיל עמ' 54 ואילך). ולמצפינים הוא כולל למעשה כמעט את כל החוף הים-תיכוני עד לדרום טורקיה, ואז מאליה עולה הקושיא איך לא כבשו ויישבו היהודים את השטח הזה בתקופת עולי מצרים ובזמן הבית הראשון? וגם על זה יש תשובה. המחבר משתדל בכל הספר, ואולי זהו חידושו העיקרי, לשלב בין הטופוגרפיה של הארץ לבין הגבולות המתוארים בתורה ובחז"ל, בהנחה שלא מדובר בגבולות טכניים ומלאכותיים אלא בגבולות טבעיים

שבאמת מבדילים, כדרכם של גבולות בדרך כלל, בין איזור לאיזור, וכך הוא מגיע למסקנה משכנעת שג'בל מוסא, שלוחה דרומית-מערבית של הרי 'טורוס אמאנוס' שנוטים אל חוף הים התיכון בדרום מזרח טורקיה, הוא 'הור החר' הצפוני שהוא הנקודה הצפונית-מערבית של ארץ כנען, והוא גם מתווה את הגבול משם עד 'הנהר' בהתאם לגבולות ההבטחה כאשר ירחיב ה' לנו. מדובר על ספר למדני ומדעי כאחד, רחב היקף ובמתכונת אלבומית, עם קובץ צילומים ומפות יוצא-מן-הכלל ונספחים חשובים ומפתחות מפורטים, ספר חובה לכל מי שעוסק בתחום.

ימים טובים. התבוננות במועדי השנה. הרב אביחי קצין. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב. 252 עמ'. (info@dshir.co.il)

הרב קצין משמש כרב ברעננה ומלמד תורה במוסדות שונים. לרגל מלאת ארבעים שנה לפציעתו הקשה במלחמת לבנון בלחימה על ביירות, ממנה הוא איבד רגל ושרד בנס, החליט להוציא לאור דרשות ושיעורים על המועדים שהכין ומסר במשך השנים. הוא מתייחס אל המועדים כמעין 'תחנות' השוכנות על מעגל הזמן, שיש להן צד מעשי והוא ההלכות ומנהגי החג, ויש להן גם צד רוחני ומחשבתי שבו הוא עוסק בספר זה. כך למשל בעמ' 75 הוא עוסק בשלושה היבטים של המעבר החד מהקדושה של יום הכיפורים למעשיות הנמרצת של מצוות חג הסוכות: במהלך הראשון שמחת החג היא התוצאה של הקירבה הרוחנית לקב"ה אחרי הימים הנוראים, כאשר הקירבה הזו ממלאת אותנו אושר ושמחה; במהלך השני מצוות החג הן היישום של הקירבה הזו למעשה ע"י קיום שלל מצוות החג; והגישה השלישית רואה את ימי החג כהשלמה של התשובה ושל הכפרה שבעקבותיה, שהרי קיים חשש שהחזור בתשובה יישאר שפוף ומדוכא אחרי שהפנים את טעויותיו וביקש סליחה עליהם, ובא חג הסוכות ומרים אותו שוב למעלה בקיום המצוות לפרטיהן ובשמחת החג, וכך נשלם מעשה התשובה באופן החיובי ביותר. וזו רק פנינה אחת מתוך הספר. מדור שלם עוסק ב'מועדי אייר' - יום העצמאות, ל"ג בעומר ויום ירושלים, והוא מסתיים בברית הנצח בין עם ישראל לריבונו של עולם שבאה לידי ביטוי מיוחד בשמחתה של ירושלים. דברים מאירים וזורמים ומתקבלים על הלב.

טועמיה חיים זכו. קובץ מאמרים על מסכת בבא בתרא. בעריכת חגי רוזנברג ויונתן אריאל. שעלבים, ישיבת דרך חיים, תשפ"ב. 305 עמ'. (ykleumit@gmail.com)

בער"ח מנ"א תשפ"ב סיים מחזור ט"ז את לימודיו בישיבה הקטנה-הלאומית 'דרך חיים' שע"י ישיבת שעלבים, ישיבה שייסד לפני עשרים שנה הרב מתניה אריאל שליט"א (ושמכונה עדיין בפי רבים 'ישיבת גמזו' על שם הכוונה הראשונה, שמעולם לא התממשה, לייסד אותה במושב גמזו הסמוך). בישיבה זו דרך החינוך ואיכות וכמות הלימוד ואורח החיים שואפים להיות כפי שראוי לגמרי לכתחילה, ולמרות הדרישות הגבוהות הביקוש להצטרף אליה גדול. באופן טבעי תלמידים שלא מזדהים עם מטרות הישיבה אינם מגיעים אליה, או שהם נושרים ממנה לאחר זמן קצר. לא מדובר בישיבה לגאונים דווקא - אבל כן בישיבה לעובדי ה',

לנערים שהם והוריהם מעוניינים בדרך הלכתחילית הזו, שכוללת לימודי חול מצומצמים (רק בשנת הלימודים האחרונה, ולמעוניינים בלבד!) וקבלת תעודת בגרות מינימלית. הצוות מיוחד ומסור ביותר, התלמידים משתפים פעולה, הלימוד האינטנסיבי מתנהל ברוגע ובשמחה, והתוצאות בהתאם. עתה כאמור מסיים מחזור ט"ו את לימודיו בישיבה ומתפזר בין הישיבות השונות בארץ, וכמתנת פרידה הכינו התלמידים חוברת עם מאמרים וחיידשים על מסכת בבא בתרא שנלמדה השנה. מלבד ברכת נשיא הישיבה מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א, ראשי הישיבה הרב מתניה אריאל והרב אריה רוזנברג, ור"מ שיעור ד' תשפ"ב הרב נתנאל שושן, נמצאים בה כ"ד מאמרים למדניים מאת תלמידי המחזור בסוגיות הכבודות של המסכת, ובהן נגיעה בעדות, חזקת ראייה והיזק ראייה, מקיף וניקף, זה נהנה וזה לא חסר, חזקת תשמישין, כפייה על מידת סדום, הרחקת נזיקין, רוב וקרוב, חזקת שלוש שנים וחזקת מה שתחת יד אדם שלו, תליוהו וזבין, דינא דמלכותא דינא, הליכה בממון אחר הרוב, עד נעשה דיין, הודאת בעל דין, שיעבוד עֶרֶב ועוד. רק כדי להדגים על איזו רמה למדנית מדובר: באחד המאמרים מובאת סברא של רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל מראשי ישיבת פוניבז' מתוך שיעוריו למסכת, והבחור הכותב מזכיר בשם אחד הר"מים שמקור הדברים בשב שמעתתא, אך מעיר בשולי הדף שהוא חיפש בכל הספר וגם בעזרת מאגרי מידע ולא מצא סברא זו שם - אך מצא סברא דומה בהערות 'רווחא דשמעתתא' לבנו של ר' אליהו לאפיאן על שמעתתא ג פרק טו, ומתברר שסברא זו נמצאת במרכזה של מחלוקת גדולה בין המחזה אברהם לנחלת דוד, וכו' וכו'. וכל זה בהערות שוליים קטנה אחת. ברכת הצלחה לכל הבוגרים היקרים, ולישיבת 'דרך חיים' - ערש גידולם.

כחומר ביד הסופר. גלגולי ספר התנ"ך ממגילה ועד מסך. דוד שטרן. ירושלים, מוסד ביאליק, תשפ"ב. 312 עמ'. (02-6783554)

פרופ' דוד שטרן מלמד ספרות יהודית באוניברסיטת הרווארד שבארה"ב. הוא מתמחה בעיקר בהשפעה ההדדית שבין הספרות הקלאסית היהודית לבין החברה היהודית, וכתב על כך ספרים ומאמרים רבים. ספר מיוחד זה עוסק ב'חפצא', בגוף ספר התנ"ך, כיצד דמותו וצורתו ודרך כתיבתו וצורת החזקתו במשך הדורות הייתה גם גורם וגם תוצאה של היחס כלפיו ע"י הקהילה שסביבו. הוא מתחיל בקבלת התורה ע"י עם ישראל (ושם דעותיו אינן מתאימות כצפוי לדעת שלומי אמוני ישראל), וממשיך בגלגולי הכתיבה של ספרי התורה בפרט וספרי המקרא בכלל בעידן חז"ל ובכל התקופה שלפני הדפוס, שבה גם למדו מתוך כתבי היד, ובהמשך הוא מתאר בהרחבה את השינויים הרבים שגרמה התפתחות הדפוס והפצת הספרים המודפסים. מכאן הוא עובר ליחס לספר התורה ולספרי התנ"ך בתקופת הפצת הידע באירופה מהמאה ה"ט"ו והלאה, שבה התנ"ך הפך לספר הבסיסי בתרבות האירופאית גם בלי קשר ליחס הדתי כלפיו, וגם מצביע על התחרות הגלויה והסמויה בין היהדות והנצרות לגבי ה'בעלות' על ספר התנ"ך. המחבר מסביר את ההבדלים בין הדפוסים הראשונים השונים, ומאריך בהשפעתה לדורות של הדפסת המקראות הגדולות דפוס בומברג בוונציה בשנים רפ"ד-רפ"ה בעריכת החכם הגדול יוצא תוניסיה יעקב בן חיים אבן אדוניהו, שעליו אמר בן

דורו המדקדק הידוע רבי אליהו בחור 'תהי נשמתו צרורה בצרור נקוב' שכן השתמד באחרית ימיו ונעלם פתאום מהאופק היהודי. הוא מספר על כתבי היד הקדומים שהשפעתם על נוסח הדפוסים נאלצה להמתין עד לדורות האחרונים, ומעלה על נס, בצדק, את כתר ארם צובה ככתה"י המובחר ביותר בעולם מאז ועד עתה, כת"י המייצג בשלמות את נוסח המסורה. אולם להפתעתי נכשל כאן המחבר החשוב בעניין פעוט ופשוט - גם הוא חוזר על האגדה שכתר ארם צובה כונה 'כתר' בגלל ייחוסו המופלג, אך זו טעות - כל כתבי היד העתיקים של המקרא נקראו בארצות המזרח 'כתר' ונוסף להם כינוי על שם מקומם, ובזה כתר ארם צובה (כינויה של העיר חלב שבצפון סוריה אצל היהודים היה 'ארם צובה') אינו שונה מאחרים. בעמ' 197 הוא כותב דבר מקומם ולא נכון כלל: לדעתו התנ"ך מהדורת 'רם' שיצא לאור בימינו עם פירוש צמוד בעברית 'מדוברת' הוא ראייה 'לעובדה המצערת שבעבור רוב הישראלים היום העברית התנ"כית היא שפה זרה' - וזו הגזמה פראית ומנותקת מהמציאות: אכן לעיתים קיימים ביטויים ואפילו פסוקים שלמים שקשים להבנה גם אצל יודעי עברית מודרנית, אך חלקם היו קשים להבנה בכל הדורות. בכל אופן למעשה עינינו הרואות שהילדים היהודים דוברי העברית מבינים ללא קושי את הרוב הגדול של פסוקי התנ"ך, ולכן משפט זה מוטעה בעליל. יש מקום עוד להאריך בעניין הספר המרתק הזה שכולל כמות אדירה של ידע מסודר ומונגש באופן מרתק, אבל אסיים בשתי הערות טכניות: התוכן בראש הספר מצומצם ביותר, ומפנה רק לארבעת הפרקים הראשיים של הספר, בעוד שבכל פרק נמצאים הרבה פרקי-משנה העוסקים בנושאים שונים שאין דרך להגיע אליהם. גם הערות השוליים הרבות אינן נמצאות על הדף אלא בסוף הספר כחבילה אחת, כך שקשה למצוא את ההערה הדרושה כאשר רוצים להרחיב את הידע בעניין מסוים, או לראות את מקור הדברים המובאים בספר. דברים אלו לענ"ד דורשים תיקון. הספר נדפס לראשונה באנגלית לפני חמש שנים, ויצא לאור עתה בתרגום מעולה של יניב פרקש ביוזמתו של יקיר ירושלים פרופ' משה בר אשר, ויש בו תועלת גדולה למתעניינים בתחום זה.

כלביא יקום - הרב שלמה לייב צוקרמן זצ"ל. שמואל צוקרמן. מבוא חורון, תשפ"ב. 438 עמ'. (050-2050386)

הרב שלמה צוקרמן נולד בשנת תרע"ב בעיירה לְּדוֹבְּהָ שבליטא, עיירה יהודית קלאסית, למשפחה של יהודים כשרים ויראי שמים, ונפטר בארץ הקודש שבע ימים ומעשים בחורף תשס"ד. בנו הרב שמואל צוקרמן, לשעבר רבו של היישוב יקיר ור"מ בכמה ישיבות, מספר בספר זה את הסיפור המרתק והמרגש של חיי אביו, מהחיים בעיירת הולדתו, דרך שנות הלימוד הנפלאות בישיבות למרות הדוחק והמחסור, העלייה לארץ, הקשר ההדוק עם החזון איש, ההשתתפות במלחמת השחרור, הקמת תלמוד תורה ראשון בעיירה בת ים, ועד העיקר - פעולותיו המרשימות בחינוך ילדי ישראל במפעלי חייו - המוסד 'יקיר' לילדי עולים ו'הישיבה החקלאית' בכפר הרא"ה, על רקע סיפורן של המשפחות מהם באו הוא ואשתו אלקע אורה, דמות בפני עצמה, והמשפחות שהקימו ילדיהם. הרב שלמה צוקרמן זצ"ל היה דמות מופת שברחה מן הפרסום, אדם שהקים על רגליהם ובנה את עולמם הרוחני והגשמי

של מאות בני נוער, שרבים מהם נשארו עמו בקשר עד סוף חייו ומכירים לו טובה עד היום, וכמה מהם יזמו ואף השתתפו בפועל בכתיבת הספר. הספר כמעט היה מוכן לדפוס לפני כשנתיים, אלא שאז נמצאה קופסת מכתבים שפתחה עולם שלם שלא היה ידוע - מתברר שהרב שלמה היה נשוי בראשונה לאהבת נעוריו שרה (אחותו של הרב אברהם צוקרמן זצ"ל מכפר הרא"ה) עמה שמר על קשר מכתבים הדוק ונוגע ללב במשך שש שנים, עד שהם זכו לבנות את ביתם בארץ בשנת תרצ"ו. אלא ששני הילדים שילדה שרה נפטרו בקטנותם, וגם היא הלכה לעולמה בגיל צעיר, ורק אחרי כמה שנים בנה ר' שלמה משפחה חדשה עם אשתו אלקע אם ילדיו ושותפתו בפעולותיו החינוכיות. קטעי המכתבים הנ"ל מהווים תיאור מקורי בגוף ראשון של חיי נער ונערה בימים ההם ובמקום ההוא, וגם מאפשרים לקורא להיות שותף בהתפתחותה של אהבה טהורה בין זוג צעירים נבונים ומשכילים ויראי שמים, שמחכים בסבלנות ובאמונה גדולה להגע שבו יוכלו לבנות יחד את ביתם. הספר מלווה בתמונות רבות ובהסברים היסטוריים, ומשובץ בזיכרונות וחוויות מאת תלמידיו לשעבר, בתיאורי בניין העם והארץ שזכינו להם בדורנו, ובסופו לקט של דברי תורה והגיגים סביב מועדי השנה. מצבה מיוחדת ומרגשת לאדם גדול ורב זכויות.

לב אהרן. על ספר יהושע. רבינו אהרן אבן חיים. מהדורה חדשה. ירושלים, חזון אהרן, תשפ"ב. שסט+קכז עמ'. (hazonaharon@gmail.com)

ארץ מרוקו הגדולה גידלה במשך הדורות אלפי תלמידי חכמים מהשורה הראשונה, שהעבירו את תורת רבותיהם גדולי ספרד וצפון אפריקה מדור לדור. אלא שבדרך כלל הייתה זו העברה בעל-פה בלבד, מפני שלא קמו בתי דפוס בצפון אפריקה עד הדור האחרון, ומי שרצה להדפיס את ספרו היה חייב לאסוף ממון רב מנדיבי עם וליסוע לאחת מערי הדפוס באיטליה ולנסות בה את כוחו ואת מזלו ואת ממונו, וכולי האי ואולי. חבל על האי שופרא, תורתם של גדולי מרוקו במשך מאות שנים, שרובה בלתה בארעא ובשיני דעכברי רשיעי, וברוך רחמנא שבדורנו הייתה לה עדנה לפחות חלקית. מהמעטים שהצליחו להדפיס את ספריהם לפני ארבע מאות שנה היה רבי אהרן ב"ר אברהם למשפחת אבן חיים, מרבני ודייני העיר הגדולה פס בשנות השי"ן (מאות ט"ז-י"ז). שבשנת שס"ח הפליג לוונציה כדי להדפיס בה את ספריו עליהם עמל שנים רבות. הוא הספיק להדפיס שניים מהם - והם הפירוש הידוע על הספרא 'קרבן אהרן', וספר זה 'לב אהרן' על ספר יהושע ושופטים, ואחרי שהות של כמה שנים בוונציה ואח"כ במצרים עלה ארצה ונמנה בין חכמי ירושלים, בה נפטר בשנת שצ"ב. אברכים ורבנים משיבות 'הר המור' ודימונה חברו זה לזה לפני מספר שנים כדי להוציא מהדורה חדשה ומתוקנת של הספר החשוב הזה, שלא נדפס אלא בדפוס צילום אחד מאז הדפסתו הראשונה בשנת שס"ט, והם עשו מלאכתם נאמנה. החיבור מחולק ל'ביאור' ול'מדרש', האחד נוטה יותר להעמיק בפשטם של דברים ומשנהו נוטה לבאר את דברי חז"ל ולהתאים אותם לעומק פשט הפסוקים, וכשהדברים האלו בביאור המקראות יוצאים מפי אדם גדול בבקיאות ובעיון ההלכה, שכולל בין מקורותיו גם את ספרי המחשבה הגדולים כמורה נבוכים וכוזרי ואור ה' ומעשי ה' ועוד, בוודאי שיש בהם ממש. המהדירים דייקו מאוד בההדרתם והוציאו דבר מתוקן מתחת ידם, אך מרוב יראתם וחששם

להיכנס אל הקודש פנימה הוסיפו את מראי המקומות שלהם והערותיהם רק בסוף הספר, קודם על הביאור (עמ' א-לא במיספור השני) ואח"כ על המדרש (עמ' לב-מד). לענ"ד כוונתם רצויה אך מעשיהם פחות, מפני שטורח הדפדוף יגרום למיעוט השימוש בהערותיהם החשובות, וחבל - מדור הערות ממוספר בתחתית כל עמוד כמקובל היה מועיל ללומדים הרבה יותר, והרי כל מה שטרחו לא טרחו אלא כדי להנגיש את הספר החשוב והנדיר הזה ללומדי ספרי הנביאים בעיון. מפתח מפורט מאוד ותולדות רבנו בקצרה חותמים ספר חשוב זה, וכן צורפו הערות חשובות מאת הרב יעקב לבנון שליט"א, מרביץ תורה בישיבת 'הר המור'. ברכת הצלחה להוצאתו לאור בקרוב של 'לב אהרן' על ספר שופטים.

לישועתך קיוונו. שיחות לימי בין המצרים. הרב אליהו שאול ברין. בית אל, תשפ"ב. 29 עמ'. (havabrin@gmail.com)

הרב אליהו ברין שליט"א הוא מוותיקי הר"מים בישיבה הגבוהה בבית אל, ונוסף לשיעורים הקבועים בעיון הסוגיות והפוסקים הוא מלמד גם אמונה, ומעביר בקביעות שיחות לתלמידים לקראת הימים המיוחדים במהלך השנה. בחוברת צנועה זו נרשמו ע"י תלמידים מקשיבים שתיים משיחותיו, האחת שנמסרה לקראת י"ז בתמוז והשנייה לקראת תשעה באב. הרב ברין מדבר על תקנת חז"ל מתי לצום ועל משמעותה, ועל הצמצום בהשראת השכינה בישראל, שהוא הפרמטר המרכזי לצורך האמיתי לצום. הוא מסביר את ההבדל בין שאר הצומות לבין י"ז בתמוז ותשעה באב, וגם את ההבדל העמוק בין שניהם, מבהיר את הקשר שבין ביטול דיני הנפשות בישראל לבין החורבן המתקרב, מלמד מהי משמעות החורבן מהפן החיצוני-אנושי ומהפן הפנימי-רוחני, ולסיום הוא משווה בין ראיית משה רבנו את הארץ שמקשרת את ההווה לעתיד - לראייתו המפורסמת של רבי עקיבא מול הר הבית ולדבריו האופטימיים והמנחמים לדורות. דברים יפים ומרוממים, שחלק מהם מבוסס על כתיבי מן הרב זצ"ל ועל שיחות בנו רבנו הרצ"ה זצ"ל. דבר גדול יעשו התלמידים אם ימישכו בהוצאתם לאור של שיחות ושיעורי מחותני הרב ברין שליט"א, שיש להם ערך לדורות.

למוצאי מים. כרך ו. בבא בתרא והלכות מוקצה. דימונה, ישיבת דימונה, תשפ"ב. רו עמ'. (hesdimona@gmail.com)

שנת לימודים פורייה ומוצלחת עברה על ישיבת ההסדר בדימונה בראשות הרב דוד תורג'מן שליט"א, ופירות הלימוד בישיבה באים לידי ביטוי בין השאר בחוברת מהודרת ובה כשלושים מאמרים מאת רבני הישיבה, אברכיה ותלמידיה, בשני הנושאים שנלמדו בישיבה - דיני חזקות ועדויות וקניינים וירושות מזה, והלכות מוקצה מזה. אחרי דברי הפתיחה של ראש הישיבה, בהם הוא מזכיר לטוב את שיעוריו הקבועים בישיבה של רב העיר דימונה הרב יצחק אלפנט שליט"א רב הפעלים, באים מאמרים שעוסקים כסדר מסכת בבא בתרא בהיזק ראייה, חזקת קרקעות, דיני טענות וכללי מיגו ועוד, וסוגיות שונות בענייני ירושה. בחלק זה המאמר הפותח הוא של בני הרב חיים 'הקדמה להלכות ירושה', ובו הוא מנסה להגדיר את סוג הקניין שיש בירושה 'רגילה' מול ירושת נחלת השבטים, לברר מה בדיוק חסר לגר שאין לו בנים שגורם שבמותו נכסיו

הפקר, ומה הן, אם הן קיימות בכלל, הזכויות של הירשים העתידיים בנכסי המוריש בחייו ועוד. ברכת הצלחה לישיבה הפורחת בדימונה, שהיא מגדלור אמיתי לכל סביבתה.

מכילתא. כתב עת לתורה ולחכמה. **גיליון ד.** העורכים: עדיאל ברויאר, מנחם טייטלבוים, הרב יעקב ישראל סטל, משה דוד צ'צ'יק. מזכיר המערכת: אליעזר בראדט. ירושלים, תשפ"ב. 354 עמ'. (mekhilta@mekhilta.com)

יוזמה נפלאה לקחו על עצמם קבוצת חוקרים תורניים בולטים ונמרצים - להוציא כתב עת שמיועד כל-כולו למחקרים תורניים איכותיים, לפרסום מקורות ראשוניים ולבירורים היסטוריים וספרותיים בענייני ספרים וסופרים בספרות התורנית, בסגנון מדויק וברמה מקצועית-מדעית. הניסיון הצליח מעבר למשוער, וצאתו לאור של הגיליון הרביעי עתה, מלא וגדוש בחומר איכותי חדש, אינו עניין מובן מאליו כלל. אנשי אקדמיה וחוקרים תלמידי חכמים מהשורה הראשונה מפרסמים את דבריהם על גבי גיליונות 'מכילתא', שהוא כתב-עת בלתי תלוי - העורכים אינם מקבלים תקציבים מאיש ואין להם מחויבות לשום גורם ושום מוסד, והם מכונני-מטרה לחזק ולשדרג את המחקר התורני הנקי והמשובח. בגיליון זה האחרון עשרה מאמרים ארוכים וקצרים, בהם בירור למדני-ספרותי סביב העובדה שהתוספתא על מסכת סוכה פותחת בסיפור על מרים בת בילגה ומסיימת בסיפור על הילני המלכה, בהמשך מודפס לראשונה בתרגום לעברית חלק מחיבור מקיף עתיק בערבית בענייני איסור והיתר, מתקיים בירור בשיטתו של רס"ג בענייני מצוות ומוסר טבעי, מתפרסם מחקר יסודי על אפשרויות הזיהוי השונות של מחברו עלום-השם של פירוש עתיק על דברי הימים ובו נדחים כל הניסיונות שהועלו עד כה לזהותו (המחבר, איש חב"ד ממונטריאל, מתעתד לפרסם בהמשך את הזיהוי הנכון לדעתו). עוד בגיליון מתקיים תיאור ודיון של הטיפול ההלכתי בבעיה העתיקה של רישום שמות כפולים בגיטין, נחקרת איכותו של כת"י עתיק של ספר מורה הנבוכים במקורו הערבי שנחשב עד עתה ככתה"י הטוב ביותר מסוגו, מתפרסם לראשונה קטע מתוך ספר של רבי דוד הנגיד נינו של הרמב"ם, פרופ' שמחה עמנואל, ראש המדברים היום בענייני מחקר תורני-היסטורי, פורס את כל הידוע ואת מה שלא היה ידוע בעניין השימוש של מרן הבית יוסף בקבצים השונים של תשובות הרשב"א בדפוסים ובכתבי היד, ותלמיד ישיבת חברון בירושלים מוציא לאור רשימה ענקית (130 עמודים!) של שלשלת ראשי הגולה במהלך הדורות. הגיליון הראשון של 'מכילתא' יצא לאור לפני שנתיים וחצי בחורף תש"פ, וההצלחה של המו"לים העורכים למצוא ולהכין ולהדפיס חומר כה מיוחד בכמותו ואיכותו מאת אנשי תורה ומחקר מהארץ ומחו"ל מרשימה ביותר.

מסכת תמורות. תולדות רבי מרדכי שמואל גירונדי מפאדובה. לקורות הרבנות והקהילות באיטליה בתקופת האמנציפציה וההשכלה. משה הלל. ירושלים, קהילות ישראל, תשפ"ב. 592 עמ'. (345hille@gmail.com)

הרב מרדכי שמואל גירונדי שימש כרבה של פאדובה לפני כמאתיים שנה, וידוע בעיקר כמחבר הספר הגדול 'תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה', שמהווה כעין המשך לספרו הידוע של

החיד"א 'שם הגדולים', וממלא את החסר בספרו של החיד"א, לדעת רמ"ש גירונדי, בתיאור גדולי איטליה. אולם הספר נדפס רק פעם אחת בשנת תרי"ג, שנה לאחר פטירת מחברו (ובכמה דפוסי צילום מאז), ולא זכה לפרסום ולשימוש שהיה ראוי לו. הרב משה הלל, בן החכם והמקובל הידוע רבי יעקב הלל שליט"א ראש מוסדות 'אהבת שלום' ותלמיד חכם בזכות עצמו, מכין עתה מהדורה חדשה ומתוקנת של ספר יסוד זה. והנה במהלך עבודתו על הספר וסביבו הוא דלה חספא - וגילה אוצר של מרגליות, ביניהן את האוטוגרף של ספרו של רמ"ש גירונדי ובו שינויים רבים מהנדפס, וכן חומר רב על חייו ופעולותיו של מחברו. מתברר שהרב גירונדי עמד למעשה בשער המעבר בין שתי תקופות ביהדות איטליה, התקופה שבה היא הייתה עדיין מלאה קהילות קדושות שבהם חכמים וסופרים ולמדנים ומחברים - והתקופה שבהם הקידמה והמודרנה והסובלנות היתירה והאדישות התורנית הפכו תוך דור אחד את יהדות איטליה ליהדות חלשה, יבשה, מתבוללת ומנותקת. רמשי"ג נאבק כל חייו כנגד המגמה הזו, והצליח במעט להאט את קצב הירידה וההרס הנ"ל - אבל לא יותר מזה, ומתברר שלכתובת הספר 'תולדות גדולי ישראל' היה מקום חשוב במאמציו להציל את מה שניתן להציל. הרב הלל, שכבר הוכיח את כשרונותיו היוצאים-מן-הכלל כחוקר תורני מהמדרגה הראשונה בחיבוריו 'מגילות קוצ'ין' ו'חזון טבריון' ועוד (ראה עליהם ב'המעין' גיל' 241 [ניסן תשפ"ב] עמ' 118 ואילך), החליט במקביל לההדרת הספר החשוב הנ"ל לתאר את האיש ואת חיבוריו ואת דורו, את האישים הבולטים שעמם היה בקשר, את עמידתו מול התפשטות ההשכלה והרפורמה באיטליה, את השינויים שנעשו במוסדות החינוך ובתכנים שנלמדו בהם, את ירידת קרנו והשפעתו של מוסד הרבנות באיטליה בדורו, את יחסו המיוחד של רמשי"ג לדמותו של הרמח"ל (שחי 2-3 דורות לפניו), ואת יחסו לתנועת הלאומיות באירופה בכלל ובאיטליה בפרט ועוד ועוד, עשרות נושאים ונושאי משנה שפורצים כמעין המתגבר פרק אחרי פרק. בסוף הספר נוספו ט"ו נספחים ואחריהם מפתחות מפורטים ביותר, בהם מצוינים כאלף אישים ולמעלה מאלף חיבורים שהוזכרו בספר, שהוא אוצר בלום של תורה והיסטוריה וביוגרפיות וביבליוגרפיות ודרכי חינוך והנהגה ועוד.

סגולה אשר בחרת. ליקוט סגולות ועצות. מאת בנימין אברהם גרינגרס. מהדורה רביעית עם הוספות. רמת בית שמש, תשפ"ב. קמה עמ', (gbinyomin@gmail.com)

הרב גרינגרס הוא ת"ח מהזרם הליטאי, מרביץ תורה וראש 'בית הוראה' בבית שמש, ומחבר ומהדיר ומוציא לאור של ספרי פסיקה ולמדנות של פוסקים מדורות קודמים. ספר זה הוא לקט של מאות סגולות ועצות מפי ספרים וסופרים, ובהם רבי חיים קנייבסקי זצ"ל אליו היה מקורב ביותר ורבנים אחרים בני דורנו. בהקדמתו הוא מדגיש שחלק מה'סגולות' אינן למעשה אלא עצות טובות שהוכיחו את עצמן בהזדמנויות שונות, ואחרות הן באמת 'סגולות' שלעיתים אינן מציינות לחוקי הטבע והופכות רע לטוב באופן 'סגולי', לא הגיוני ולא מוסבר. לדעתו אפשרות השימוש בסגולות כבר רמוזה בתורה במעשה ראובן והדודאים, וספרי חז"ל והגאונים וגדולי ישראל בכל הדורות מלאים מהן, וניתן להשתמש בהן בלי לבטוח בהן בלעדית, ובמקביל לתפילה מצד אחד ולטיפול בדרך הטבע בבעיה המציקה מצד שני. הוא

מכיר בעובדה שבדורות האחרונים עוסקים בסגולות בעיקר רבנים מעדות המזרח ומחוגים חסידיים שהמגזרים שלהם נוטים יותר לעיסוק בתורת הסוד, אך הוא מגיש לפני הקורא ספר סגולות 'ליטאי' עם הסכמות של רבנים ליטאיים, ועם ההבנה שקיימת הסתייגות לעיסוק בתחום הזה מצד רבים מגדולי הפוסקים של הציבור אליו הוא שייך, והבוחר יבחר. מפתח מפורט מסייע למחפש למצוא את הסגולה המתאימה לעניין אותו הוא מבקש לפתור או לשפר, מ'אבידה' ועד 'תרבות רעה' וכל הצרות שביניהן...

פנתח סידור. מסע בעולמם של סידורי ארץ ישראל בעת החדשה. ראובן גפני. אלון שבות, מכללת הרצוג - תבונות, תשפ"ב, 288 עמ'. (02-9937333)

למעלה משבעים סידורים סוקר ד"ר ראובן גפני בספרו, כולם יצאו לאור בארץ ישראל במאה השנים האחרונות. הוא מתאר את השינויים בנוסח ובעיצוב ואת ההתפתחות במנהגים אותם מתארות ההוראות שבסידור, מאבחן את הגישה הציבורית-פוליטית-אידיאולוגית של המו"ל והמהדיר, ולא עוצם את עיניו מראיית השפעות עדתיות גם על סידורים של עדות אחרות. תשעה 'מדפים' כולל הספר. המדף הראשון מתאר את סידורי הישוב הישן האשכנזי בארץ ('אור מציון', 'תפילת כל פה' ועוד) ואת הסידורים האשכנזיים החדשים יותר. המדף השני את סידורי עדות המזרח הוותיקים ('אמרי פי', 'תפילת החדש', 'איש מצליח' ועוד) וגם את 'רינת ישראל' נוסח עדות המזרח שלא זכה מסיבות שונות להצלחה ולתפוצה כמו חבריו האשכנזיים. השלישי כולל את הסידורים במנהגי תימן השונים. הרביעי - הסידורים בעלי ההיבט הלאומי: 'מפי עוללים', הסידור האחד לחיילי צה"ל של הרב גורן, 'רינת ישראל' (כולל דברים על המהדורה החדשה), 'חורב' ועוד, וכן קבצי תפילות ליום העצמאות ויום ירושלים, החמישי מתאר את סידורי החסידויות השונות, השישי - סידורים 'חינוכיים': 'שירה חדשה' וסידורים לתלמיד, השביעי סידורי נשים, והשמיני סידורים שיסודם בקהילות בחו"ל. הפרק ('המדף') התשיעי מציג כמה סידורי 'היכרות' בלשון המחבר, כאלו שבאים לקרב את התפילה לאלו שמגיעים אליה מרחוק, כמו הסידור 'ממך אליך' של המשורר יונדב קפלון, 'שערי תפילה' מאת יונה זילברמן ואחרים, סידור 'כלל ישראל' של יחנן פריד ויואל רפל, סידור 'אבי חי' ועוד. כל העושר הזה הוא למעשה פרי פרויקט אישי של המחבר, שהוא ראש המחלקה ללימודי א"י של מכללת כנרת ומרצה במסגרות שונות, ותושב שדמות-מחולה שבבקעה, והתוצאה מאירת עיניים.

פסקים ומנהגים לרבי יצחק מדורא זצ"ל. מהדורה חדשה ומתוקנת, עם הוספות רבות ע"פ כתבי היד, ועם השוואות וצינונים ומראי מקומות והשלמות ובירורים והרחבות, ועם מבוא מקיף. מאת יואל האפמאן. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשפ"ב. 71+קנח עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

רבי יצחק מדורין שבגרמניה הוא המחבר המפורסם של ספר 'שערי דורא' על איסור והיתר. המהדיר הרב יואל הופמן, מרביץ תורה בבורו פארק שבברוקלין, ניו יורק, מוכיח במבוא

המקיף שלו לספר זה, מבוא שעוסק בהרחבה רבה במחבר וברבותיו ובתלמידיו ובחבריו ובמשפחתו ובכל החכמים המוזכרים בספר, שרבי יצחק לא היה תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג כפי שמקובל - אלא חברו ובן גילו, ושהוא נחשב בחלק חשוב משנות חייו מגדולי העיר מגנצא דווקא. בין כתביו של רבי יצחק ששרדו נדפס כבר כמה פעמים חיבור קצר שכונה 'מנהגים ישנים מדורא' שעסק בהלכות המועדים, ועתה ההדירו המחבר מחדש על פי כתבי היד עם הערות והפניות מקיפות וחשובות, וכן הקדים לו קובץ נוסף שנדפס לראשונה מכת"י שכולל גם הוא מפסקי המועדים מאת ר"י מדורא. לכל פרט הלכתי מביא המהדיר את המקור וכל המקבילות בראשונים ובפוסקים, אולם קיימים גם עניינים מחודשים שנדפסו עתה לראשונה, כמו למשל בסי' יט בעמ' יא 'ומה שתיקנו לאומרו [=כל נדרי] שלוש פעמים, משום דאיכא דלא [הוי] בראשונה יהיה בשניה, ואי לא הוי בשניה הוי בשלישית, לפיכך מאריך השליח ציבור' - הסבר נאה גם לכך שחוזרים על כל נדרי שלוש פעמים וגם לכך ששליח הציבור מאריך בו בניגונו. ייש"כ למהדיר על עבודתו היסודית ורבת התועלת.

פרדס יוסף החדש. על ענייני קידוש והבדלה. גמליאל הכהן רבינוביץ. בני ברק, תשפ"ב. 1219 עמ'. (7128536@gmail.com)

הרב גמליאל רבינוביץ הוא תלמיד חכם מקורי ורב פעלים, מחבר ספרים וקונטרסים רבים וחשובים ובהם סדרת הספרים 'גם אני אודך' שעוד ידובר בה, בעל קשרים תורניים ענפים עם תלמידי חכמים רבים, מהם גדולי תורה מפורסמים, ואחרים 'כוכבים' שעולים ופורחים בעולם התורה והרב רבינוביץ מפיץ את דבריהם ומחזק את מעמדם. הרב רבינוביץ הוא בן למשפחת רבנים מסועפת - דודו, הנושא שם זהה - הרב גמליאל הכהן רבינוביץ - הוא ראש ישיבת המקובלים 'שער השמים' בירושלים ומחבר פורה גם הוא, וגם אביו רבי אלחנן יעקב דוד, ואחיו רבי אליעזר, הם תלמידי חכמים חשובים. ספר 'פרדס יוסף' על החומשים בראשית-ויקרא מאת הגאון רבי יוסף פצנובסקי, סוחר תלמיד חכם מחסידי גור בפולין, נדפס לפני השואה, כשהוא כולל לקט עצום של דברי הלכה ואגדה ופירושים סביב פסוקי הפרשה. בימינו הושלמה הסדרה על התורה ע"י המחבר והעורך הרב דוד אברהם מנדלבוים, והיא כוללת עתה עשרה כרכים גדושים שמאוד מוצאים חן בעיני לומדים רבים. והנה רחש לבו של הרב רבינוביץ להוסיף לסדרה זו כרכים באותה מתכונת מוצלחת על הגדה של פסח ועל המועדים השונים. כמה כרכים כבר נדפסו, ועתה יצא לאור כרך העוסק בענייני קידוש והבדלה. המחבר, בבקאות ובחריצות מדהימות, יורד לרזולוציות ההלכתיות המדוקדקות ביותר, כל שאלה ונקודה וספק שאולי יעלו אי פעם בנושא הנידון מועלים ונידונים על פי ספרים וספרים מכל רחבי הספרות התורנית בכל הדורות כולל מגוון רחב של מחברי דורנו, כשהוא מוסיף נופך רב מדעתו. הוא פותח את הספר בהכנות לקידוש - על הצורך המובא בכמה ספרים להרהר בתשובה לפני הקידוש, על השאלה מדוע לא תקנו ברכת המצוות על עצם מצות הקידוש ועוד, ומסיים בבירור השאלה מתי צריך להשלים את ההבדלה כאשר שכח להבדיל במוצ"ש בכלל ובמצבים מיוחדים בפרט, כמו למשל מה דינו של מי ששכח להבדיל במוצ"ש שלפני ר"ה וזכר בכך בדיק בליל ר"ה. בכל זה עוסק המחבר בהרחבה מיוחדת ובסגנון נעים וזורם בחצי הראשון של

הכרך הגדול הזה. החצי השני כולל שני חיבורים של הרב אליעזר אחיו של המחבר, בראשון ע"ח בירורים הלכתיים מקיפים בענייני קידוש והבדלה, והשני הוא 'קונטרס חינוך הבנים כהלכות' העוסק בהלכות חינוך הבנים והבנות בכל מה שקשור לקידוש והבדלה ושייית כוס של ברכה וכד'. יורכו שני האחים הרבנים המחברים שליט"א רבי אליעזר ורבי גמליאל על הכמות והאיכות התורניים שהם מכניסים לבתי ישראל.

שואל ומשיב. תשובות קצרות. משה צוריא. בני ברק, ספרי המור, תשפ"א. תשמא עמ' (054-6718711)

הרב צוריא שליט"א הוא תלמיד חכם מופלג בנגלה ובנסתר, מקורי ורב-גווני, שחיבר וההדיר וערך עשרות ספרים בכל מקצועות התורה, ועוד ידו נטויה. הוא שימש בזמנו כמשגיח בישיבת ההסדר בשעלבים (חלק משיחות המוסר והמחשבה שלו מאז פורסמו בסדרת הספרים 'לשעה ולדורות'), ולימד ומלמד בישיבות שונות. ספרו 'שואל ומשיב' מכיל מאות תשובות קצרות בכל חלקי התורה, לפי נושאים המסודרים בסדר א"ב, מ'אבות העולם' - למשל מה אפשר ללמוד ממעשה עקידת יצחק, האם נכון שמשא נולד עם נטייה למידות רעות, איך להסביר את חטא דוד ובת שבע ועוד, ועד 'תפילין'. בתשובה אחת בפרק זה הוא תמה על מרן בשו"ע שפסק כספר האגור שחייבים לומר בברכת התפילין 'להניח' בקמץ הה"א, ולדעתו יתכן שבעל האגור לא היה בקי כ"כ בלשון הקודש, שכן צודק ממנו ר"מ די לונזאנו שבספרו 'המעריך' מוכיח ש'הנחה' בלשון 'שימה' צריכה דווקא להיות בפת"ח, ודלא כפי שנפסק בשו"ע ובאחרונים. אולם לכאורה תמוה הדבר לחלוק על השו"ע מסברא, הגיונית ככל שתהיה (גם ר"ש טל ז"ל, מהדיר הסידור הידוע 'רינת ישראל', הדפיס במהדורה הראשונה שלו 'להניח' בפתח, אבל אחרי שהעירו לו ואף מחו בו חזר בו במהדורות הבאות וכתב על פי השו"ע, ולכאורה בצדק). הפרק האחרון כולל כשלושים עניינים כלליים, ובהם 'סגולה' לשוב בשלום משירות צבאי - להקפיד על קריאת שמע בכוונה, כפי שמפורש בגמרא סוטה מב, א; התנגדות גורפת לסמוך על עצות שניתנות ב'רוח הקודש', גם אם מדובר על גדולי ישראל; והמלצה לתלות על קירות הבית תמונות של תלמידי חכמים וצדיקים, אבל רק תמונות אמינות (רוב התמונות והפורטרטים לפני עידן הצילום אינן כאלה), ורק אם מדובר בתמונה יפה ומרגשת, ולא בתמונה שבה נראה הגדול וצ"ל שלא במיטבו... עוד ינוב בשיבה הר"מ צוריא שליט"א בבריאות גופא ונהורא מעליא.

שאגת כהן. תשובות, מאמרים ופסקי דין. אריה כץ. חלק ב - יו"ד וחוו"מ. ירושלים, מכון פוע"ה, תשפ"ב. ל+482 עמ' (mehkarpuah@gmail.com)

שנתיים אחרי שיצא לאור הכרך הראשון של שו"ת שאגת כהן יוצא עתה לאור הכרך השני בסדרה מאת הדיין והלמדן הרב אריה כץ שליט"א ממבוא חורון, מבכירי הרבנים היועצים והחוקרים של מכון פוע"ה שבירושלים בראשות הרב מנחם בורשטין שליט"א רב הפעלים. שבעים תשובות בספר זה שעוסקות בעיקר בענייני יו"ד וחוו"מ, והכרך הבא כבר בדרך ובו בעיקר ענייני או"ח, קודשים וטהרות והלכות מדינה. הרב כץ מזכיר בהקדמתו את ארבעת

הכללים שראוי שיעמדו כבסיס לפסיקת הלכה ע"י פוסקים בני ימינו: שימוש תלמידי חכמים, ענווה, הכרה ברורה של המציאות עליה דנים 'מגמה ממוצעת בדרך הפסיקה עם נטייה לקולא במקרים שבהם הדבר אפשרי'. ארבעת הנקודות החשובות האלו מתקיימות בהידור ברב כץ ובספריו, ויש בדבר תועלת גדולה גם למי שרוצה לסמוך על דבריו, וגם למי שרוצה לראות בדבריו בסיס לבירור ודיון. הרב כץ מודה מכל הלב לגרו"נ גולדברג זצ"ל ממנו למד תורה ואותו שימש בהלכה במשך שנים רבות, ויבל"א למורנו הרב יעקב אריאל שליט"א שגם עבר על הספר והעיר עליו את הערותיו - תורה של חסד במלוא מובן המילה, חסד למחבר וחסד ללומדים כולם. הסימנים שבספר חלקם נובעים מעבודתו של המחבר במכון פוע"ה, כשהתבקש לברר ענייני רפואה והלכה אקטואליים, כמו ספירת נקיים בביוף מוקדם, בדיקות טהרה במצב של צניחת רחם, דימום בנוכחות התקן תוך רחמי (למעשה דחיית חידושי המקילים של הרב אליעזר מלמד בנושא זה), דימום בנוכחות שרירן ובעקבות בדיקת פילפ, האם 'סטריפינג' לפני לידה מטמא את האשה, טומאת נידה בניתוח קיסרי, סתיירת ההיתר המוזר שפורסם בתקופת הקורונה לטבול באמבטיה, פדיון הבן לתינוק שנולד מתרומת זרע או מתרומת ביצית, לשון הרע במאגרי מידע עם חומר רפואי, ועוד תשובות בענייני קבורה ונדרים ועוד. בחלק חו"מ מובאים בין השאר פסקי דין שניתנו ונכתבו ע"י המחבר, ביניהן השאלות הקלאסיות על היתר פנייה לבתי משפט והעיסוק בעריכת דין, יישום למעשה של פסול נוגע בעדות, האם מותר על פי ההלכה להטיל עונשי מאסר על בעלי חוב, שיפוץ שמפריע לשכנים, האם בן שנולד מהפרייה חוץ גופית יורש את אביו, היתר לנערה להתלונן במשטרה על הטרדה, היתר גביית פיצויים על הפסד רווחים ועוגמת נפש ושאר נזקי גרמא, ועוד. יש לשבח מאוד את הגישה המאוזנת בפסיקת ההלכה של הרב כץ, בדיוק כפי שהתחייב בהקדמתו - הכרעה מושכלת ומבוססת עם נטייה לקולא במקום שזה אפשרי. הציבור מחכה להמשך הסדרה.

שו"ת פוע"ה. כרך א - מניעת הריון. עורך: הרב אריה כץ. מהדורה שלישית מתוקנת ומורחבת. ירושלים, מכון פוע"ה, תשפ"ב. 215 עמ'. (mehkarpuah@gmail.com) כעשרה מרבני מכון פוע"ה שאלו וביררו וקבלו תשובות וערכו אותן, הקדימו מבואות הלכתיים ורפואיים והעירו הערות והוסיפו מפתח מפורט, הכל סביב לכללי ההלכה בעניין השימוש באמצעי מניעה. כ"ב הרבנים המשיבים משתייכים לכל זרמי היהדות הנאמנה, ופסיפס דבריהם מציג את גבולות הקונצנזוס וגם את חילוקי הדעות בפסיקה למעשה בנושא העדין והקריטי הזה, שנוגע כמעט לכל משפחה. נעים לראות את הכבוד והחיבה שבה מתייחסים כל הרבנים המשיבים לרב בורשטיין ולשאר רבני פוע"ה, כך צריך להיות כאשר התורה וההלכה עומדות במרכז ללא שום 'אג'נדה' אחרת. בספר שישה פרקים - גודל המשפחה על פי ההלכה, סירוס אישה (כולל היתר השימוש בסליל למניעת הריון - essure), סיבות מוצדקות למניעת הריון, שימוש במדבקה למניעת הריון evra, שימוש בטבעת למניעת הריון nova ring, ודיני השחתת זרע. בעמ' 36 בעניין מצות 'לערב' מובאת דעתו החריגה של רבי יוסף אוטלינגי מרבני איטליה לפני כארבע מאות שנה, שלמד מדברי הנימוקי יוסף על הרי"ף

יבמות שגם מצות 'לערב' מוגבלת לבן ובת כמו מצות פריה ורביה; אך לדבריו אין שום מקור בנ"מ או ברי"ף והם תמוהים מכמה צדדים ומנוגדים לדעת רוב הראשונים, ותימה על כמה מרבני זמננו שסמכו עליו ללא שום הצדקה. זוהי מהדורה מתוקנת ומורחבת של החוברת בנושא שיצאה לאור לפני עשור, ובנייתם כבר יצאו לאור עוד שלושה כרכי שו"ת פוע"ה על פוריות יוחסין וגנטיקה, על פתרונות יישומיים בטהרת המשפחה, והכרך הרביעי על היריון, לידה ורפואת נשים. יישר כוחם של רבני מכון פוע"ה על פעילותם הנמרצת לעידוד החיים והטהרה בעם ישראל.

שלהבת בעמק אילון. סיפורו של קיבוץ שעלבים. כתבה: רבקה בן פזי. שעלבים, תשפ"ב. 181 עמ'. (shaalvim4u@gmail.com)

בשלהי קיץ תשי"א, שבועות ספורים לפני כניסת שנת השמיטה תשי"ב, עלו עשרים וכמה בחורים ועמם כמה בחורות על גבעת טרשים זרועת קוצי ענק מצפון לעמק איילון, סמוך לגבול הירדני, על חורבות הכפר הערבי סלבית שניטש במלחמת השחרור. זו הייתה סיומה של תקופת המתנה בת חמש שנים, שלאורכה התארגן גרעין 'שלהבת' של תנועת הנוער הדתית 'עזרא' והכין את עצמו להתיישבות, ותחילתה של תקופה חדשה - הקמת יישוב תורני שיתופי ערכי בנקודה איסטרטגית ב'בטן הרכה' של מדינת ישראל הצעירה וההולכת ונבנית, מול מובלעת לטרון המאיימת, שעל חומות בניין המשטרה שבמרכזה נפלו חלל חיילים כה רבים במלחמת השחרור שנסתיימה זה עתה, ולא יכלו להן. בגבעה הזו שבה התיישבו לא היו מים ולא חשמל ולא שום תשתיות, אפילו שביל סלול לא הוביל אליה (הכביש הקרוב היה הכביש הישן והמנותק לירושלים שעבר במרחק 5 ק"מ ממנה, ליד משמר אילון), אבל שתי המשאיות שהביאו את אנשי הגרעין ואת הצידוד הדל שעמו עשו היסטוריה. במאמץ עצום הספיקו החברים והחברות להכשיר שטח ולהקים מחנה ולנטוע אוהלים ולסקל כמה שדות ולזרוע אותן לפני השמיטה, ולחלום על יישוב תורני גדול ופורה שיקום על הגבעות השוממות האלו. פחות משבעים שנה עברו והנה חלומם מתגשם בגדול - קיבוץ פורח ומשגשג (שעבר הפרטה יסודית לפני כמה שנים כמקובל בקיבוצים רבים) שנמצא במרכזן של צָבָר שכונות - קרית החינוך הגדולה שתחילתה בישיבה שהקים הקיבוץ בזמנו במסירות נפש ובבית הספר שהוא ייסד, שתי השכונות נוף אילון א ונוף אילון ב, וה'הרחבה' המכונה 'שעלבים' שהכפילה את מספר התושבים בקיבוץ. כמה מזקני הקיבוץ, שיחיו לאורך ימים טובים, וכמה ממייסדיו שחיים וקיימים עמנו היום וגרים במקומות אחרים בארץ, הם עדות חיה לאנשים שעשו במו ידיהם היסטוריה, ובעזרת ה' הצליחו לבנות נדבך חשוב בעולם התורה וההתיישבות בארץ הקודש. חשוב לדעת, ולדעתי זה לא מספיק הודגש בספר, שהקיבוץ שימש כ'בסיס קליטה' לאינסוף יהודים, עולים חדשים וצעירים דתיים מכל רחבי הארץ, חברי תנועת הנוער 'עזרא' לדורותיהם וקרובים אפילו רחוקים של חברי הקיבוץ, שממנו הם ספגו כוחות וערכים ויצאו מחוזקים להמשך דרכם בחיים בכלל וביישוב הארץ בפרט. השער הראשון בספר (שחסר לו תוכן עניינים, וחבל!) עוסק בתולדותיו של גרעין שלהבת עד הקמת היישוב (תש"ו-תשי"א).

השער השני מתאר את העלייה לקרקע (תשי"א-תשי"ב), השלישי עוסק בבניית הקיבוץ עד לפני מלחמת ששת הימים (תשי"ג-תשכ"ו), הרביעי - במצב הבטחוני של הקיבוץ לקראת המלחמה, כולל 'מלחמת הטרקטורים' המפורסמת, במלחמה עצמה, ובנס שהתגלה למפרע - התוכנית הירדנית המפורטת להשמדת היישוב שכבר הייתה מוכנה לביצוע. השער החמישי עוסק בביסוס וצמיחה של הקיבוץ (תשכ"ח-תשל"ט), השישי בדור הבנים שהצטרף למשק (תש"ם-תש"ן), והשביעי והאחרון, מתש"ן ועד עתה, מספר על התבססות היישוב ועל השינויים שאירעו בקיבוץ ובסביבותיו. הסיום המרגש מספר על 'קבלת פני שנת השמיטה' שנערכה בשדות בערב ר"ה תשפ"ב בהובלת רבו הנמרץ של הקיבוץ הרב אהרן מרצבך שליט"א, לקראת השמיטה ה-11 שקיבוץ שעלבים זוכה לקבל כאשר הוא מקפיד על שמיטה לחומרא - ללא שימוש בהיתר המכירה, כפי ההדרכה שקיבלו מייסדיו מרבותיהם, וכפי שהנהיג רבו הראשון של הקיבוץ הרב מאיר שלזינגר שליט"א. עם כל הקשיים שבדרך, למרות אכזבות קטנות, ואע"פ שלא כל החלום התגשם בכל נושא בדיק כמו שתכננו מייסדיו - אין ספק שבמבט לאחור קיבוץ שעלבים הוא סיפור הצלחה, שיש להודות עליו בכל פה לריבונו של עולם, ואחריו לחלוצים המייסדים שזכויותיהם רבות מספור. עוד ינובון בשיבה.

תחומין. תורה חברה ומדינה. קובץ הלכתי. **כרך מב.** אלון שבות, צומת, תשפ"ב. 536 עמ' (books.zomet@gmail.com)

בעשור האחרון הלכו לבית עולמם זה אחר זה שלושה ממייסדיו ועורכיו הראשונים של השנתון 'תחומין', הרבנים רוזן, דסברג ושביב ז"ל מאלון שבות, שזכו להקים ממסד ועד טפחות כתב-עת שרישומו ניכר כבר שנים רבות בחיי התורה וההלכה בארץ ובעולם. המייסד הרביעי, ידידי הרב ד"ר איתמר ורהפטיג שיבל"א, ועמו עוד שמונה חברי מערכת שבראשם מנהלו הנמרץ של מכון צומת ידידי ושכני הרב מנחם פרל, ממשיכים להוציא לאור שנה אחר שנה את הקובץ החשוב הזה, שעיקר עיסוקו בהיבטים ההלכתיים של החידושים הטכנולוגיים והחברתיים שבאים לעולם זה אחר זה. בכרך החדש נמצאים כחמישים מאמרים, שעוסקים בין השאר בהגנת סייבר בשבת, כאשר השאלה המרכזית שדן בה ראש המכון הרב פרל היא מתי חשש לנזק כלכלי-ציבורי משמעותי ורחב-היקף נחשב כספק פיקוח נפש; בהמשך ידידי הרב רמי ברכיהו, רב משטרת ישראל, חוכך להקל לחמם בשבת (בדרך המותרת כמובן) מנות חמות שיש בהם מעט רוטב עבור שוטרים בתפקיד, למרות שמעיקר הדין ההיתר הוא לאשכנזים בלבד; נידונה השאלה האם לחצן קפיצי, שצריך להמשיך וללחוץ עליו בכל זמן פעילות המכשיר, עדיין יכול להחשיב את הפעולה כ'גרמא'; ומתקיים דיון נוסף בשאלה שהופכת להיות אקטואלית יותר ויותר, והיא עד מתי הפעלה אגבית של מכשיר חשמלי בשבת מהווה איסור, ומתי כבר קיים נתק בין הפעלה לבין הפעולה. מְדור שלם עוסק בענייני כשרות בשר 'מתורבת' מסוגים שונים, מאכל שעומד להגיע אל שולחנם של משפחות ישראל בעתיד הנראה לעין (הנושא נידון גם בגיליון הקודם של 'המעין' עמ' 56 ואילך). בהמשך הרב אלקנה ליאור מבית אל, בן הגר"ד שליט"א, מפרסם חלק נוסף ממחקרו בעניין מדידות הר הבית, ומציג את

מסקנתו שאורך האמה ההלכתית הוא 54.8 ס"מ; מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א דן בזכות ההפגנה ומגבלותיה על פי ההלכה; מבוררים הצדדים ההלכתיים של הנושא הטעון 'אלימות כלכלית' במשפחה; ונוספו עוד דיונים ותגובות על חידושו השנוי-במחלוקת של הרב אליעזר מלמד בעניין היתר דם שנמצא בבדיקה פנימית אצל אשה הנושאת התקן תוך רחמי. עוד עשרות מאמרים, כולם ערוכים ומסודרים למשעי, מחכים לקוראי הכרך הזה, הגדול בכמות ובאיכות. עם יציאת הקובץ הזה לאור לפני כמה חודשים התפרסמה תלונה באמצעי התקשורת על ה'אגרסיביות' של עורכי 'תחומין', שמרשים לעצמם להעיר הערות-שוליים ביקורתיות בגוף המאמרים השונים, ובעקבות זאת אף הושמעה בפומבי מעין-התנצלות של המערכת למי שנפגע מתופעה זו. אני הקטן לא כן עימדי; לענ"ד יפה עושים העורכים, שהם תלמידי חכמים חשובים ומביני עניין, כשהם מעירים הערות בשעת הצורך בשולי המאמר הנדפס. 'תחומין' אינו כתב עת שכפוף לכללי האקדמיה 'בטהרתם', ולפעמים במקום לפסול מאמר בגלל משפט לא ראוי, או להתחיל בדו-שיח בלתי נגמר עם מחבר שעומד על דעתו - טוב לשמים וטוב לבריות שדברי הביקורת והתגובה עליהם יתפרסמו 'על אתר', הכל בשקיפות ובידיעת הכותב, שזכותו גם למשוך את מאמרו ולפרסמו במקום אחר אם התגובות לא מוצאות חן בעיניו. כך נהג בזמנו הרב שאול ישראלי זצ"ל ב'התורה והמדינה' וכך נהג הרב מנחם מנדל כשר זצ"ל ב'נועם', וכך נוהגים גם עורכי 'אסיא', 'המעין' וכתבי עת תורניים אחרים, וכך ראוי. לסיום רציתי להסתייג לענ"ד מהמאמר השלישי בקובץ, על 'אתגרי השבת במדינה ועיקרון המבט ההלכתי-הציבורי'. המחברים ממחזרים-למעשה את שיטתו הידועה של פרופ' ישעיהו לייבוביץ' שהקמת המדינה אמורה לשנות את כללי ההלכה, שיטה שכבר יצאו כנגדה בתוקף בזמנן מורנו רמ"צ נריה זצ"ל ואחרים. הם מסתייגים מ'להטוטים הלכתיים' (כינוי **מכוער** לפי ענ"ד לשימוש לגיטימי בכללים הלכתיים ידועים בשעת הצורך; גם לפרוזבול הם יקראו 'להטוט הלכתי'? גם לעירובי תבשילין ותחומין ועוד?) בפתרון בעיות הלכתיות, ולכן מצפים מפוסקי ההלכה לקום ולעשות מעשה, ולמצוא דרך הלכתית מחודשת ומקילה לניהול שלטון ריבוני במדינה מודרנית, בעיקר בענייני שבת. הדוגמאות שהם מביאים למהלך דומה על פי הבנתם, כמו למשל גדרי מלחמה בשבת 'עד רדתה' אפילו במלחמת רשות, היתר לשון הרע בדיון בבית דין, היתר חילול שבת עבור עדות קידוש החודש וכד', אינן מצליחות להרים את נטל החידוש שאותו הם מבקשים לבסס. לענ"ד חבל שמאמר זה נדפס כלל ועיקר על גבי הבמה המכובדת של 'תחומין'.

